This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

(31)

DE NEDERLANDSCHE

DOODENDANS

DOOR

J. C. SCHULTZ JACOBI.

UTRECHT,
DANNENFELSER EN DOORMAN.
1849.

N14.8
J18n

N14.8
J16n

II C. 23.

31

DE NEDERLANDSCHE

DOODENDANS,

DOOR

J. C. SCHULTZ JACOBI.

UTRECHT,
DANNENFELSER EN DOORMAN.
1 8 4 9.

Ex Libris
J. P. de Bie.

N14.8
J16n

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding.

De eeuw der Kerkhervorming en die haar onmiddelijk voorging vonden onder de volken van germaanschen oorsprong een bijzonder behagen in die humoristische voorstellingen van de algemeenheid des doods, die bekend zijn onder den naam van *Doodendansen*. Schilders en dichters hielden er zich meermalen mede bezig. En de frescos of muurkalkschilderstukken van dien aard, die te *Bazel*, *Bern*, *Brunswijk*, *Lubeck*, *Weenen*, *Parijs*, *Londen*, en elders worden aangetroffen, de miniaturen in de gebedenboeken voor kranken en stervenden, en de houtsneden van HANSS HOLBEIN hebben eene bijzondere vermaardheid gekregen.

Ook in ons vaderland zijn er enkele sporen van gevonden. Zoo heeft de Hoogleeraar KIST opmerkzaam gemaakt [1]) op bewijzen daarvan in de St. Maartenskerk te *Zalt-Bommel;* op een perkamenten handschrift, dat in het voormalige karthuizer klooster in de *Waard* buiten *Utrecht* tot ziekentroost heeft gediend; en, wat later dagen aangaat, op een drietal dichtstukken van Vader CATS; de vier onderscheidene uitgaven van RUSTING's

1) In 't *Nederl. Archief voor Kerkelijke Geschiedenis.* Deel IV. Leiden 1844.

Schouwtooneel des doods; en de meesterstukken van JORDAENS en VAN EVERDINGEN in de heerlijke *Oranjezaal* op het *Huis in 't Bosch* bij *'s Gravenhage.*

Die sporen zijn weinige in getal. Al konden daar nog enkele anderen worden bijgevoegd, ze halen echter niet bij de menigte, die andere landen kunnen aanwijzen. Het doet mij daarom genoegen te mogen verzekeren, dat de *Doodendans* een breeder spoor bij ons heeft achtergelaten. Ik zie dat zelfs dieper dan elders in het volksleven ingedrukt. En schoon het door verloop van tijden hier en daar gewijzigd, en zelfs verminkt moge zijn geworden, verraadt het echter te veel een eigen Nederlandsch karakter, om er de opmerkzaamheid niet voor in te roepen. Ik bedoel de *Flikjes*, *Floskaartjes* of *Pentertjes*, wier gebruik wel niet over almeer bekend, maar toch aan den anderen kant nog zoo veelvuldig is, dat twee dagen genoeg waren om mij *acht* verschillende uitgaven te bezorgen, en verdere rondvraag dat getal met nog *zes*, of zoo gij wilt met nog *elf* vermeerderd heeft. Het belge U slechts niet, waarde Lezer! dat ik U over een *kinderspel* onderhoude. Doch misschien kent gij 't? Welnu, dan zult gij 't mij zeker des te meer dank weten, dat ik U eenigermate de regte beteekenis en waardij aantoone van een spel, dat gij U met genoegen herinnert in uwe jeugd zelf gespeeld te hebben. Kendet gij 't niet, gij zult, na de lezing, mijn geschrijf wel niet geheel onbevredigd ter zijde leggen. Er is toch in het genoemde spel nog al het een en ander, dat de behartiging zelfs van rijper leeftijd overwaardig is. Ik hoop U daarvan te overtuigen door achtervolgens te handelen over de namen, die 't spel voert; de beelden, die het ons vertoont; de overeenkomst daarvan met en het verschil van die in de bekende Doodendansen; het humoristisch karakter, den vermoedelijk Nederlandschen oorsprong, en den waarschijnlijken tijd der vervaardiging van het spel; en eindelijk over het *flikken*, *flossen* of *penteren* zelf.

Vooraf ga eene lijst van de verschillende uitgaven die mij

zijn ter hand gekomen, en waarop ik mij hier en daar, kortheidshalve naar het Nommer, zal beroepen.

I. Eene prent met het opschrift: *De Pentertjes.* N°. 25, gedrukt (naamloos) bij de Wed. MASIER, te *Rotterdam.*

II. „ „ met het vierregelig versje:

« Deez' prente strekke u, lieve jeugd!
« Tot tijdverdrijf, vermaak en vreugd;
« En leere u, hoe, van keizer af,
« Elks deel op 't laatsten is het graf. »

Tusschen beiden staat N°. 165. De uitgave is van G. *en* V. G. (GLENISSON en VAN GENECHTEN, *te Turnhout.*)

III. „ „ met deze twee regels tot opschrift:

« Dit zes en dertig kaartespel,
« Behaagd de jonge jeugd zeer wel. » No. 60.

Uitgave van W. C. WANSLEVEN, te *Zutphen.*

IV. „ „ met N°. 33, geteekend en gesneden door J. COLDEWIJN. Uitgave van de Erve H. RIJNDERS, te *Amsterdam.*

V. „ „ met N°. 116. B. Uitgave van J. A. ALDAG, te *Amsterdam.*

VI. (a.b.c.) „ met N°. 2. Druk van J. DE LANGE, te *Deventer*, waarvan ook eene uitgave bestaat bij de Erve WIJSMULLER, te *Amsterdam*, en eene andere bij de Vennootschap SCHALEKAMP, VAN DE GRAMPEL en BAKKER, te *Amsterdam.*

VII. „ „ met het opschrift: *Floskaertjes.* N°. 60. Uitgave van GLENISSON en VAN GENECHTEN, te *Turnhout,*

VIII. „ „ met N°. 67 en het onderschrift D. (DELHUVENNE *te Turnhout.*)

IX. „ „ met het onderschrift: B. (N°. 116.) Uitgave, zoo mij verzekerd is, van BREPOLS en DIERCKXZOON te *Turnhout.*

X. (a. b.) „ met het opschrift: *Vermakelijk kinderspel.* Letter W. Uitgave van C. C. L. VAN STADEN, te Amsterdam.

(Deze prent komt voor met en zonder aanwijzing van de woning des uitgevers: *op de Waal bij de Oude Schans N°. 77.*)

XI. (a.b.c.)„ met het opschrift: *Het vermakelijke kinderspel.* N°. 36. Druk van T. C. HOFFERS, te *Rotterdam.* Van deze prent, komt ook eene uitgave voor met den naam van G. HESSELINK te *Zutphen*, en eene andere met het onderschrift: *'s Gravenhage*, 1840.

XII. „ „ met het opschrift: *Vermakelijk kinderspel* N°. 30. Uitgave van J. WIJNHOVEN HENDRIKSEN, te *Rotterdam.*

XIII. „ „ met het bovenschrift: *Vermakelijk spel of kinderen Print.* Zonder nommer, letter of onderschrift, naar 't schijnt in steen gesneden; naamloos uitgegeven door H. MOOLENIJZER te *Amsterdam*, thans op de Kolveniersburgwal. Prijs 5 centen.

XIV. „ „ zonder opschrift. Onderaan staat: *te Amsterdam bij* H. MOOLENIJZER. In koper gegraveerd. prijs 10 centen.

Nog dit wil ik aan deze opgave toevoegen, dat mijne eerste mededeelingen omtrent de *Floskaartjes*, in het *Natuur- en Letterkundig Genootschap* te *Zutphen*, den 20. October 1845, gedaan, alreeds de grondtrekken van het thans geleverde hebben uitgemaakt. Kennismaking met de *Pentertjes* en het door LE FRANCQ VAN BERKHEY geschrevene heeft de uitvoering echter merkelijk bevorderd. En de goedkeuring, die ik daarop den 24. November 1847 in het Departement *Rotterdam* der *Maatschappij tot nut van 't Algemeen*, en den 30. daaraanvolg. in de hier gevestigde Afdeeling van de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, mogt verwerwen, heeft niet weinig tot het besluit bijgedragen om het te papier gebragte door den druk verder te brengen, onder bijvoeging van al datgene, wat bij eene voorlezing minder gepast zou zijn geweest, en echter voor verdere nasporingen zijne waarde kan hebben.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Namen.

Van de namen, waaronder 't spel bekend is, en waarvan deze en gene prent er eenen aan 't hoofd draagt, vermeld ik eerst dien van *vermakelijk kinderspel.* Hij zegt wel niet veel: maar wij willen hem toch ook niet verachten. Hij duidt ons ten minsten aan tot welken kring het spel behoort, of, wat ik liever zou gelooven, is afgedaald. Het heeft, dunkt mij, te diepen zin, dan dat het reeds oorspronkelijk voor de jeugd zou zijn bestemd geweest. LE FRANCQ VAN BERKHEY [1]) mogt het in zijnen omtrek « slechts onder de kinderen van geringe lieden in gebruik » vinden; maar zelfs op het laatst der vorige eeuw waren er te *Amsterdam* in den goeden burgerstand nog volwassenen, die er zich mede vermaakten. Bij aankomende jonge lieden was het destijds aldaar, en te *Rotterdam*, en te *Dordrecht*, en elders nog zeer in zwang. En eerst sedert de schooljongen de handen aan de vorstelijke *vierkleur* heeft geslagen, is het spel een uitsluitend eigendom der *kinderen* geworden. Daarmede is het evenwel in diep verval gekomen. Want of het al den naam van *vermakelijk* draagt, het heeft dien met vele andere spelen gemeen, tegen

1) *Nat. Hist. van Holland* III. bl. 1447.

wier stortvloed het met zijnen diepen zin, en bij de snel voortgaande vermeerdering van het getal kinderspelen, een te zwakke dam is geweest. Thans dient hij eigenlijk nog maar alleen tot geruststelling omtrent een der beeldjes, waarin ge, om VAN SPAAN te laten spreken [1]) « dat vervaarlijk spook met zijne dorre beenderen en magere kaken » herkent, « dat alles, wat leven ontvangen heeft, doet verschrikken. »

Ook den naam van *Zesendertigkaartenspel* gaan wij niet onopgemerkt voorbij. Hij trekt immers terstond de aandacht van het gewone Fransche kaartspel en vooral van het Tarokspel af, met welks meertallige bladen [2]) wij alzoo de handen niet zullen behoeven te vullen. Bovendien is dat getal van 36 een handwijzer, dien wij later op onzen weg nog zullen noodig hebben.

De naam van *Floskaartjes*, die er in *Amsterdam* aan wordt gegeven, en dien ge ook boven een der uitgaven van GLENISSON en VAN GENECHTEN kunt lezen, is een oude, eerwaardige naam, maar die, gelijk meer dingen uit den voortijd, waarde en beteekenis begint te verliezen. Het woord *flos* komt weinig in onze taal voor. Ik herinner mij niet, het ooit anders, buiten het spel om, gehoord te hebben, dan uit den mond onzer vrouwen en jongedochters, die van *floszijde* spreken, of het anders te hebben gebruikt, dan wanneer ik mijne kinders op de knie liet rijden onder 't deunen van het bekende

---

1) *Beschr. van Rotterdam* bl. 105.

2) Zoo zag ik onlangs een keurig Tarokspel van de fabriek van J. A. STEINBERGER, te *Frankfort* a/*M.*, van 77 stuks. Daaronder vond ik 21 willekeurig gefigureerde *Nommerkaarten*. Van de overige 56 zijn 21 Hoofdkaarten, die, als in 't fransche kaartspel, van *Aas* tot *Boer* loopen, doch uit het Spaansche tevens de vier *Ruiters* hebben opgenomen en met eenen *Troubadour*, zonder teeken van kleur, zijn vermeerderd. De nog overschietende 35 mindere kaarten loopen door de vier kleuren, van de *Tien* tot de *Twee*, met weglating van de *Twee* der *Harten*. Het getal 7 schijnt er dus eene bijzondere rol in te spelen.

« Hoei, hoei paardje
« Met je flosse staartje. »

Of gelijk men 't te *'s Gravenhage* en elders uitspreekt:

Hoei, hoei paretje!
Met je flosse staretje.

Blijkbaar is hier de beteekenis die van *ruig*. *Floszijde* is immers *ongetweernde* zijde. En onder de paarden vinden wij in den tegenwoordigen *ruigstaart* onzen ouden *flosstaart* weder. Bij 't raadplegen van sommige woordenboeken vond ik *flos* alleen in HAGEMAN'S *verzameling van Nederd. Bijvoegelijke Naamwoorden* onder 't woord *zijde*; terwijl BILDERDIJK 't in zijne *verklarende geslachtlijst der Naamwoorden* als zelfst. Naamw. heeft met de zachtere klankverwandte *v* als voorletter. Hij stelt het gelijk met *vluis*, d. i. een *pluk* of *uittreksel*, b. v. een vluis wol; en rekent het vermaagschapt met *vlas* en *pluis*. Zoo beteekent dan *floskaartjes* niet anders dan eene soort van kaartspel op *ruig* of *gemeen* papier, in tegenoverstelling van de gewone kaarten en vooral van het Tarokspel, waarvan de bladen fijn en glad behooren te wezen. Die beteekenis is evenwel niet meer zoo gepast als in mijne jeugd. De papiersoorten zijn verbeterd. Het vroegere koffijpapier is bij sommige plaatdrukkers zelfs reeds door machinaal velijn vervangen. Evenwel betaalt ge daarom niet meer. De zwarte houtsneêprent kost slechts *één* of twee centen; en voor nog eene kunt gij de beeldjes met waterverw beklad krijgen.

Wij mogen niet vergeten hierbij optemerken, dat met ons *flos* de woorden *flüys*, *fluysen* en *fluysspel* in verband staan.

Bij KILIAAN vindt men opgegeven:

Fluyse. *Chartae lusorie tres ejusdem note.*
Fluysen. *Ludere chartulis.*
Fluys-spel *Fland. j. kaert-spel.*

De Heer A. DE JAGER heeft mij bovendien opmerkzaam gemaakt op een paar plaatsen bij oude schrijvers, waar wij die woorden mede aantreffen. Zoo in ROEMER VISSCHERS *Lof der Mutse.* bl. 17:

Al heeft hy gheen peris, hy speelt wel met *fluys*,
En waer dat hy comt, hy is willekoom thuys.

En in ANNA BIJNS, *konstighe Refereynen.* D. I. bl. 32:

Men siet, hoe 't gaet, sy brassen, sy buysen,
Sy ryden op peerden, sy verkeeren, sy *fluysen*.

Ik durf uit deze verwantschap van woorden wel geenerlei besluit trekken. De vragen liggen echter voor de hand: gold de naam van *fluisspel* voor *kaartspel* in 't algemeen? Is het dus mogelijk dat ook ons *Flosje* er onder begrepen was? Of is de naam van dit laatste op kaartspel in 't algemeen overgegaan? Of verstond men er ten laatsten slechts dat spel onder, waarbij *drie gelijken* den *roemsteek* gaven? [1]) Misschien dat later daaromtrent iets blijkt uit oude kluiten en refereinen.

Te *Enkhuizen* noemt men ze *Schipperskaartjes*. Zij maken er dan ook nog altijd een geliefkoosd spel uit van Schippersgasten en varensgezellen. Wij vinden dezen naam, maar in verlengden vorm, ook nog in dien van *Schippipperspel*, waarmede ze voorheen in *Zeeland* werden bestempeld.

De *Zutphensche* jeugd, die ze nog al in waarde houdt, geeft er, met voorbijzien van 't geen boven hare prent (III.) staat, den naam aan van *Dood en Leven*. Vraagt gij haar waarom? Zij zal u antwoorden dat ze dien uit de beelden zelve heeft genomen, en met de aanwijzing van twee geelachtig gekleurde prentjes haar goed regt zoeken te staven. Wilt gij er echter nog iets meer in vinden? Wilt gij er u bij voorstellen, dat zelfs de kinderen er 't geheugenis van hebben bewaard, hoe door 't spel die onvermijdelijke kamp wordt uitgedrukt, dien *Dood* en *Leven* met elkander strijden? Wilt gij aannemen, dat bij haar het denkbeeld van *Doodendans* alzoo 't meest is levendig gebleven? ik zal uwe meening niet weêrspreken. Onze landprovincien blijven toch in velerlei opzigten het langst de sporen van het oude bewaren.

1) Zie beneden onder den naam van *Trisje*.

Ik moet ook den naam vermelden, die vroeger hier te *Rotterdam* in zwang was, maar nu bij weinigen meer bekend is, — een' naam dien ik ook te *Dordrecht* heb aangetroffen, en die nog prijkt boven de onaanzienlijke, maar door ouderdom en getrouwheid belangrijke prent van de weduwe MASIER, plaatdrukster op de Botersloot alhier, — den naam van *Pentertjes*. Van allen, die ik reeds genoemd heb, is deze wel de meest eigenaardige om den geest van het spel uit te drukken. *Penteren*, dat hier nog wel in den kleinhandel voorkomt, is *afdingen*, *afknibbelen*, waarvoor men in Gelderland *pingelen*, en elders *afpegelen* zegt. Zoo zult ge tot iemand, die over den prijs ligt te zeuren, en van den bijna reeds gesloten koop nog eene kleinigheid zoekt aftedingen, door den vasthoudenden verkooper soms hooren zeggen: « Wat lig je weer te penteren! » De *Pentertjes* zijn derhalve een *knibbelspel*, en dragen hunnen naam van het doel der spelers, om van elkanderen al het mogelijke af te halen. Of meent gij ook hier een stapje verder te mogen doen, zoo zou 't *gepenter* de bij alle standen en leeftijden heerschende zucht uitdrukken, om op den eisch des doods zooveel mogelijk af te dingen. Tegen over dien laatsten vijand is dan ook ieder op zijne beurt waarlijk *Penterman*. [1])

Maar vanwaar het werkwoord *penteren*, dat in zijnen vorm aan een frequentativum doet denken, oorsprong en beteekenis hebbe, kan ik niet opgeven. Kwame het oude *pentier* (bakker) en *penterie* (bakkerij) in aanmerking, wij zouden dan zóó verre moeten gaan, dat we eerst op den *bakker* het spotachtige *bollenknijper* toepasten, dat ik, in mijne jeugd, te *Amsterdam* menigmalen heb gehoord, en waartoe *knibbelen* als frequentativum van *knijpen*, wel eenige aanleiding kon schijnen te geven. Waar evenwel taalgeleerden zwijgen, durf ik vooral niet beslissen.

---

1) 't Hier gebruikte *Penterman* is geen woord van eigene vinding. Ik heb het ergens, schoon daar als geslachtsnaam, aangetroffen.

In *Friesland* heetten ze voorheen *Oefkes*. Mijne kennismaking met dien naam dank ik aan mijnen ambtgenoot S. BONGA, Predikant bij de Remonstrantsche Gemeente alhier, die zich uit zijne jeugd herinnert, dat hij en zijne Dokkumsche makkers er mede speelden op de wijze van 't *Scheepjes zeilen*. Wat hij beteekene is onlangs zelfs in eene vergadering der werkende Leden van 't *Friesch genootschap* te vergeefs gevraagd. Geheel uitgestorven is hij echter nog niet. De Heer T. R. DIJKSTRA hoorde hem nog in 't voorjaar op 't *Vliet* te *Leeuwarden* door eenige kinderen noemen, die er mede speelden. Ook te *Sneek* schijnt hij nog in geheugen te zijn. Er is mij verzekerd geworden, dat de *Oefkes* voorkwamen bij de kinderprenten, die, onder den naam van *Heilingen*, en met Friesche onderschriften, voor ettelijke jaren door de Heeren HALBERTSMA zijn uitgegeven.

Bij al deze namen moet ik nog die van *Trisje*, *Flikje* en *Krieuwelkaart* voegen; want zelfs in de onvolledige beschrijving, die LE FRANCQ VAN BERKHEY daarvan geeft [1]), herkennen wij gemakkelijk onze Floskaartjes. De beteekenis van *krieuwelkaart* is duidelijk. Zij is die van *kleine kaart*, gelijk het uit *krieuwel* zaamgetrokkene *kriel* een woord is, dat nog op de aardappelenmarkt wordt gebruikt, en even als de kippenwereld *krielhanen* en *krielhennen* oplevert. Dat het spel niet ten onregte met dien naam wordt genoemd, toonen u de kaartjes, die nog niet eens de grootte van een doorgesnedene speelkaart hebben, en bij de langere, die voorheen in gebruik waren, dus nog veel meer afstaken.

Trisje is misschien eene verkleining van *Trits* (trias,) in den volksmond verzacht, en zou dan (even als kaart of *quairt* door *vierkleur*,) het best door *Drietroef* kunnen worden wedergegeven. Genoemde schrijver geeft dan ook werkelijk een *drietal troeven* op. Maar het bij KILIAAN geschrevene: *tres ejusdem notae* moet echter niet van ons *flosje*, maar in meer algemeenen zin worden

---

1) *Nat. Hist. van Holland.* Deel III. bl. 1447.

opgevat. Het heeft betrekking op het drietal *gelijke* kaarten. waarmede men oudtijds *roemde*, gelijk wij het nu met een *viertal* doen. De volgende plaats uit den Vlaamschen CATS, Pater *Adrianus* POIRTERS, (*Het masker van de wereldt afgetrocken.* 12de druk Antwerpen 1688. bl. 58 [1]) geeft ons van dit laatste genoegzame verzekering. « Syn Majesteyt » (Keizer Karel V.) « in 't gesel- « schap van de Keyserinne en andere Dames, speelden een *roem-* « *steecxken* met desen Hoveling. Den Keyser en had maer een of « twee meer te wissen, gelyk oock syn partye. 't Geviel dat syn « Majesteyt kreeg *twee Heeren*, en noch andere goede kaerten: « waer op hy datelyk seyd: Ik sweer by het hooft van myn « keyserin, dat ick het win. Den anderen, die oock maer een « schreefjen of twee en hadd' te vaegen, kreeg *dry gelycken,* of « *trits;* dat van de Keyserinne en andere gesien was; evenwel stack « syn kaerten onder, en gaf aen den Keyser gewonnen. » Ook elders, bl. 135, spreekt POIRTERS van 't fransche kaartspel, de woorden eener minnares aanhalende, die, onder 't spelen haren verflaauwenden minnaar toevoegde: « Soo ghy my geen *Herten* en « speelt, soo sal ick u dan *schuppen* geven. » Het kaartspel waarvan hij gewaagt, is alzoo « den Boeck van 52 bladeren. » (bl. 250.)

Flikje, eindelijk, is eene verkleining van *Flik*, met welk woord voorheen het kaartspel onder de lagere standen werd genoemd. Zoo leest ge nog in de 4de, door A. A. VAN MOERBEEK in 1787 in kwarto bezorgde uitgave van KRAMERS *woordenb. der Nederl. en Hoogd. Taal*: *Flik.* n. Kartenspiel; ein Gassenwort. » Die straattaal is in mijne ooren klanknabootsend, en niet met *Flikken* (*lappen*), zoo 'k meen een eigenlijke germanismus, te verwarren. Ik denk bij den naam van *flikken* aan het uit de hand

1) 't Geschrift zelf, opgedragen « Aen myn Heeren myn Heeren Superintendent, Raden ende Meesters, Auditeurs ende Griffiers van syne Majesteyts rekeningen, in 't Vorstendom Gelder ende Graefschap Zutphen, » is nog vóór het sluiten van den Munsterschen vrede opgesteld.

schuifelen en neerkletsen der kaartjes, die, hoe stijver ze zijn opgeplakt, en hoe opgewondener het spel wordt, bij 't uitslaan des te meer geluid geven. Die beteekenis wordt gestaafd door 't friesche

Flik, flak, flander
Fan 't iene bil op 't ander,

waarvoor de kinderen in Holland zeggen:

Klits, klets, klanderen.

In *De vrije Fries* (Deel I. St. 3. bl. 235) wordt *flikken* dan ook verklaard door *slaan*, *kloppen*. En de Heer A. DE JAGER heeft in zijne *Verscheidenheden uit het gebied der Nederd. Taalk.* bl. 138 opgeteekend, dat het fransche *flicflac* het geluid uitdrukt van ligte klapjes, die men iemand, b. v. in het aangezigt, geeft.

In zooverre *Flik* in 't algemeen voor *kaartspel* gold, is *flikje* geheel hetzelfde in beteekenis als *krieuwelkaart*.

DERDE HOOFDSTUK.

Beelden.

Wij gaan over tot de beelden, die op de kaartjes worden voorgesteld. Zij zijn gekozen uit de drie hoofdstanden der maatschappij, en doorloopen in 17 verschillende betrekkingen, het geheele *burgerlijke* leven. Elke betrekking wordt er vertegenwoordigd door den *Man*, die haar bekleedt. Aan zijne zijde staat de van God hem geschonkene hulpe, *de Vrouw*. De eerste plaatsen worden ingenomen door den hoogen en lagen ADEL, met al zijne aanhoorigheden. *Keizer* (36), *Koning* (34), *Prins* (30), *Vorst* (28), *Graaf* (26), en *Jonker* (24) volgen dus elkander op; terwijl verder het vermaak der jagt, voorheen een uitsluitend regt van den adel, den *Jager* (22), en de verpligting tot het voeren van den krijg het leger in het leven roept, uitgedrukt in den Hopman of *Kapitein* (20)[1], die zijne benden aanvoert; in den *Vaandrig* (18), die als middenpunt des legers geldt en den staat vertegenwoordigt; en in den *Soldaat* (16), die zijn vaandel volgt en verdedigt, waar het hem ter overwinning geleidt, of een buit

1) De prent van HOFFERS (XI.) heeft den naam van KAPITEIN verkeerdelijk in *officier* veranderd.

des vijands dreigt te worden. In den stand der VRIJE BURGERS vinden wij vooreerst den *Koopman* (14), vergezeld van den *Bode* (12), die zijne brieven en gelden, en van den *Schipper* (10), die zijne waren aan- en afvoert; en vervolgens nog den *Ambachtsman* (8). LIJFEIGENSCHAP is overgebleven in den *Boer* (6) en in den *Dienstknecht* (4). Als laatste paar vertoonen zich *Leven* (2) en *Dood* (1).

Er heerscht in die beelden eene onmiskenbare orde, door niets gestoord [1]) zelfs niet door den alsnog ongenoemden *Bisschop* (32). Want deze, die tusschen *Koning* en *Prins* staat, vertegenwoordigt geenszins den geestelijken stand. De Floskaartjes kennen dien niet. Hij staat daar dus niet als *Prins der kerk*, maar als *wereldlijk gezagvoerder*, en daarom ook ondergeschikt aan den *Koning*, en toch, als tevens geestelijk persoon zijnde, en werkelijk in zijn Bisdom gebiedende, den slechts wereldlijken *Prins*, die alsnog geen of weinig bewind in handen heeft, vooruittredende. Hij staat er dus op zijne regte plaats. En ik zie niet in, wat hier te berispen ware, indien men slechts den *Bisschop* zijne *vrouw* had laten behouden. Hij heeft die toch in de Floskaartjes even zeer gehad, als in de werkelijke wereld. Wat hier gold: „wegens de « hoererij hebbe een iegelyk zyne eigene vrouw, en elke (vrouw) « hebbe haren eigen man, » [2]) dat was ook oorspronkelyk in de Floskaartjes in het oog gehouden. De *Bisschop* werd er in waarheid als « ééner vrouwe man » [3]) voorgesteld. Maar de *Roomsche* kerk achtte de inwilliging van 's Apostels woorden minder voor haren tijd geschikt, dan de *katholieke* gedaan had. Zelfs in de Floskaartjes werd de *Bisschopsvrouw* onverdragelijk. En nu ging

---

1) Alleen op de prent VII. is de orde der Nommers omgekeerd, en voert de *keizer* derhalve N°. 1, de *dood* N°. 36.

2) 1 Korinth. VII : 2.

3) *Titus* I : 6.

men op allerlei jammerlijke wijzen aan 't veranderen. Haar met haren man te verwijderen was zeker het gemakkelijkst. Maar dan moest of het getal prentjes weder aangevuld worden, — dat niet zoo heel gemakkelijk was te vinden, — of er moest nog een tweede paar wegvallen. De plaatdrukker had dan slechts zijne houten blokjes van 6 rijen van 6 in 4 rijen van 8 te verschikken, of daartoe af te zagen, en bij het drukken het papier overdwars te leggen, — en de zwarigheid was, met verandering van een paar nommers, uit den weg geruimd. Dit laatste heeft blijkbaar een Leidsche drukker ook gedaan. LE FRANCQ VAN BERKHEY namelijk, sprekende van de *krieuwelkaart*, zegt: « Het geheele «-spel bestaat uit twee en dertig Printjes, die verscheiden Staaten « verbeelden, en met getalen genummerd zijn; waarvan de Dood « het Leeven en de Koning, die de jongens Slint, Bul en Tris « noemen, de voornaamsten zijn. » Alzoo moet, daar na *Dood* en *Leven* de *Koning* de voornaamste heet, de *Keizer* evenzeer van zijnen troon, als de *Bisschop* van zijnen zetel zijn verdreven. Nu, wat hadden wij sedert den vrede van Munster ook met eenen *Keizer* te doen?

Maar wat bij ons was geoorloofd, dat zou in de Oostenrijksche Nederlanden misdaad van gekwetste majesteit zijn geweest. Daar was de plaatdrukker dus ook aan 't getal van 36 gebonden. De *Bisschop* moest er even zoo goed blijven als de *Keizer*. En nu werd eenvoudig het huwelijk des *Bisschops* ontbonden; — hij kreeg eene *Abtdis* naast zich. (II, VI, X, XI, XII). Glad verkeerd. De *Abtdis* heeft immers niets met het wereldlijke te doen. En al ware dat zoo, dan zou nog, om geenen misstand te veroorzaken, de *Bisschop* in een' *Abt* veranderd hebben moeten worden. Het een zoowel als het ander zoekende te vermijden, was er een, die den *Bisschop* tot *Kardinaal* verhief (III), terwijl hij de *Bisschopsvrouw* den afgelegden mantel haars mans omhing; of, wilt gij liever, hij ontnam den *Bisschop* zijne plaats en stelde hem in de rij der vrouwen, terwijl een *Kardinaal* zijnen zetel innam. Dat

was derhalve ook al geene onberispelijke verandering. Daarom sloegen anderen al wederom een' anderen weg in. Zij lieten der *Bisschopsvrouw* rang, sluijer en tunica behouden, maar vernederden haar tot *Bisschopsmeid* (VII). Ook dat kon niet. De *Bisschopsmeid* werd dus wederom in eene *Verhevene vrouw* (VIII) hervormd. En wie weet waar 't nog heen moet, indien men nogmaals op verandering denkt. Daarom prijs ik, van de latere uitgaven, de Floskaartjes van RIJNDERS (IV), ALDAG (V), en de steenprent van MOOLENIJZER (XIII) te *Amsterdam*, en van BREPOLS, te *Turnhout* (IX), die, schoon wederom in andere opzigten afgeweken en berispelijk geworden, toch den *Bisschop* in zijn huwelijk, zijne vrouw in hare eer, en het spel in deszelfs geschiedkundige waarde hersteld hebben. En nog meer lof geef ik aan de oude *Pentertjes* van de Wed. MASIER (I), waarin de *Bisschopsvrouw* nooit hare plaats en hare waardigheid heeft verlaten.

Nog meer dan deze poging tot het weeren van ergernis greep een andere willekeur in den geest van 't spel in. Ik bedoel die, die in de koperen prent van MOOLENIJZER (XIV) wordt opgemerkt, en, naar 'k gis, uit het eerste tiental jaren van ons tweede koningrijk dagteekent, toen 't zwaard in de schede bleef, en krijgsman en schutter weinig meer te doen hadden, dan de groote stralende tschakoplaat te poetsen, en hier en daar eene wachtpost te betrekken. Daar verdwenen ook de *Bisschop* en zijne vrouw. *Prins* en *Prinses* schoven naar hunne plaatsen op. De *Vorst* nam weder den naam van *Hertog* aan, maar wierp zwaard, en helm, en schild weg, om een slip van den omgeworpen mantel te grijpen. De *Jonker* werd *Generaal*. En nu volgde de met *Luitenant* en *Sergeant* vermeerderde krijgsmagt, maar wier ontrolde *vaandel* wij te vergeefs zoeken. Daarop kwam een *Visser*, in de oude floskaartjes onbekend, en dan de *Jager*, wiens betrekking tot den adel dus in eene kostwinning was veranderd. Eerst nu verscheen de *Koopman*, lager dan voorheen, en zonder *Bode*. Hij had dien ook niet meer noodig; want al toonde hij een vergenoegd ge-

laat, hij droeg slechts groente te koop. De *Schipper* bleef op zijn nommer, maar voerde slechts een veerschip op een of ander binnenwater. De *Ambachtsman* had, sedert het patentregt de voorvaderlijke Gilden ter dood bragt, geen genoegzaam bestaan meer gevonden, en was *Sleper* geworden, ook al niet ten dienste des handels, maar als bijlooper van een toeslede. Al 't overschot van den handel ligt op de duwkar van den *Kruijer*, en de kruiwagen zijner vrouw, die in de plaats van *Boer* en *Boerin* zijn gekomen. De *Lijfknecht* vertoont in naam en plaats nog iets van den ouden geest. Maar de *Genius des levens* is in de broek gestoken, en heeft een kort buisje met breedgeplooiden kraag aangekregen, terwijl zijn oud kort blazertje met eene deftige lange pijp is verwisseld. Eindelijk vindt ge den *Dood*, van den akker des levens verjaagd, plaatsrust houden binnen de houten beschutting van een kerkhof. Wat is hier dus van 't oude Flosje gebleven? 't Is geheel niet begrepen. Of wilt gij misschien in die veranderingen de teekens van veranderden tijd zien? Dan vraag ik, waartoe nog een *Keizer?* Waartoe die koninklijke kroon op 't hoofd der *Keizerin*, en die keizerlijke op dat der *Koningin?* Waartoe dat geheel voorbijzien van den herlevenden *Handel*, van den *Handwerksman*, van den *Boer* en diergelijken? Dan vraag ik althans in onzen tijd wederom eene verandering, waarbij de koninklijke waardigheid als de hoogste in 't land erkend, het leger onder 't vaandel gebragt, de handel naar waarde vertegenwoordigd, de handwerksman en boer hersteld worden. En ik geef u *Keizer*, *Bisschop*, *Hertog*, en eenige andere op genade of ongenade over. Of liever nog, ik houd mij aan de oude *Pentertjes*, zoo oud mogelijk, met die Spaansche mantels en groote flaphoeden, waar de adel zijnen adeldom stelt in de bescherming van het vaderland; waar het vaandel den leeuw van Holland vertoont; de soldaat den zwaren buks op den mik legt om zekerder schot te hebben, en zijne vrouw moed en kracht genoeg heeft om met zak en pak den legertrein te volgen, en haren man, des vereischt, ook in de ure des doods tot hulpe te

wezen; waar de koopman geen marskramer (IV, V, VI, VII, VIII, IX), maar koopman, geheel koopman zelfs is, zonder dat zijne vrouw noodig hebbe 't kantoorwerk te verrigten (II, XII), of kanten en mutsen langs de straat uitteventen; (IV, V, VI, VII, VIII, IX), waar de bode geène ministerieele portefeuille, (X) misschien met belastingwetten gevuld, maar koopmansbrieven met belangrijke commissies of duchtige banknooten, en zijnen zijlings hangenden brievenzak (I, XIII) draagt; waar de ambachtsman zich niet met kalkbak en troffel (II, III, X, XII [1]) of aan de schaafbank (IV, V, VI, VII, VIII, IX) bloot als handwerksman vertoont, maar waar gij 't aan zijnen staf zien kunt, (I, XIV) dat hij de *vrije* man, de kunstenaar, de *bouwmeester* is, wiens brein het plan tot de schoonste middeneeuwsche kerkgebouwen omvat; waar het leven het oude *geestelijke* karakter draagt, en de dood den boogpees spant of het zeissen door 't koorn slaat. Ziet, zoo zou ik ze weder in handen willen zien, bijna zoo als ze u nog door de Wed. MASIER (I) worden voorgelegd [2]) wier meer dan honderdjarige houtsnede, gelijk gij hier achter zien kunt, zuiver genoeg is bewaard, om u nog duizende afdrukken te leveren. Of trekt zich de tegenwoordige

---

1) Op de prent van HOFFERS (XI) heeft hij ten minsten ook nog 't *lood* in de hand.

2) Bijna had ik ook de steenprent van MOLENIJZER (XIII) genoemd, die in sommige nommers, vooral N. 3-14, blijkt of naar de Peutertjes of met deze naar eene nog oudere te zijn geteekend. Maar zij wijkt in de overige nommers wederom te veel van den goeden weg af. Ja zelfs No. 21 en 22, waarin anders de navolging niet wel kan ontkend worden, zijn alreeds niet goed begrepen. De *kneppel* van den *Jager* b. v. is in een *jagtbuks*, zijn *koehoorn* in een *wald-* of *posthoorn* veranderd, terwijl van den afhangenden *hoornband* bovendien nog een *extra-koehoorn* is geworden en de jager een' *houwer* aan de heup heeft gekregen. Ik gun hem dien. Maar ik twijfel, of de jager dien reeds droeg in den tijd, waarin de floskaartjes ons verplaatsen.

houtsnijkunst 't spel nog eens aan, zij doe 't zoo als ik daar zeide. Of nog liever zij make gebruik van het zoo belangrijke 2e. deel van het werk van den Gendschen schilder FELIX DE VIGNE, *Recueil de Costumes du Moyen-âge, pour servir à l'histoire de la Belgique et pays circonvoisins.* 2 vol. in 4°. *Gand.* 1835-1840. Waarom dan? Omdat het spel geheel op geschiedkundigen grond berust, en geschiedblad en gedenkstuk ons de waarheid onverminkt en onbedorven voor oogen behooren te houden.

Maar ik moet, in 't belang van al wat ons nog te beschouwen valt, van de beschrijving der Floskaartjes of Pentertjes afstappen. Ik laat daarom ook de verdere wijzigingen, die de beeldjes onder de hand van teekenaar en vorm- of plaatsnijder hebben ondergaan of geleden, onaangeroerd. 'k Wil zelfs de bijgevoegde symbolen aan eigen beschouwing en opvatting overlaten. [1]) 'k Spoed mij tot vergelijking van de opgegeven beelden en hunne bedoeling met die, die wij in de van elders bekende doodendansen aantreffen.

---

1) Zoo heeft b. v. de *Keizerin* eenen *arend*, de *Koningin* een' *paauw*, de *Bisschopsvrouw* een *lam*, de *Prins* een *leeuw*, de *Prinses* een *zwaan*, de *Gravin* een *valk*, de *Soldatenvrouw* een *haan*, anderen wederom iets anders als onderscheidingsteeken bij zich.

VIERDE HOOFDSTUK.

Vergelijking van de Beelden met die in de bekende Doodendansen.

In al de ons bekende Doodendansen ligt één hoofddenkbeeld, dat namelijk van de zekerheid des doods voor eenen iegelijken die leeft. Allen verkondigen zij de waarheid: « het is den mensch gezet eenmaal te sterven. » Allen roepen zij ons toe: « stof zijt gij, en tot stof zult gij wederkeeren. » Zij drukken dat uit op eene wijze, die aan ernst luim, aan het weemoedige stille vreugde verbindt. Zij doorloopen allerlei standen en toestanden, sparen niemand, dringen zoowel in Kerk als Staat, en raken veelal dezulken, die zich aan den schijn der wereld vergapen, en dus ongaarne den dood gedenken, of de zoodanigen, die in verdrukking leven, en wien de toekomst te meer belooft, naarmate het tegenwoordige hen meer heeft doen derven. Bij de eersten vertoont zich de knokkenman als een heraut der vergelding, bij de laatsten als een bode des vredes. Overal is hij echter de lustige broeder, die met trom of fluit, met rinkelbom of hakkebord ten dans geleidt, en wel zorgt dat niemand dien ontspringe. De hoogere en lagere geestelijkheid, door *Paus*, *Kardinaal*, *Bisschop*, *Abt*, *Abtdis*, *Koor-*

heer, *Eremiet*, *Monnik*, *Non*, enz. soms ook nog door een' *Rabbijn* vertegenwoordigd, krijgt hij gewoonlijk onbarmhartig bij de kleêren. Ook de wereldsche magten, gelijk *Keizer* en *Keizerin*, *Koning*, en *Koningin*, *Hertog* en *Hertogin*, *Graaf*, *Ridder*, *Edelman* en *Edelvrouw*, worden doorgaans met geweld ten dans geleid. Voor den *Regter*, den *Raadsheer*, den *Wapenkoning*, den *Boerenschout* en den *Beul* is hij onverbiddelijk. Zachter handelt hij eenigzins met *Astrologist*, *Arts*, *Kok*, *Kramer*, *Speelman*, *Nar*, *Blindeman*, *Boer* en diergelijken. Maar voor den *Woekeraar* is hij wederom enkel verschrikking. Hij ontziet geenerlei leeftijd. Het *Kind* rooft hij reeds bij het intreden van de wereld weg; of hij neemt het uit den eersten slaap in zijn wiegje op; of staat als peter bij zijnen Doop. Den *Jongeling* en de *Jongedochter*, den *Bruidegom* en de *Bruid* roept hij af uit het midden der droombeelden, die zij gereed stonden te grijpen. Hij doet de *jonge Vrouw* haren man verlaten, of lokt de *Weduwe* met de belofte van hereeniging met haren voorafgeganen echtgenoot tot zich. Den *Man* onttrekt hij aan werk en gezin. De *Moeder* rooft hij van hare kinderen weg. En *Grijsaard* en *Best* wijst hij op den gebroken staf, die hun voortaan niet meer zal kunnen dienen.

Naar mate van den luim des schilders is van deze beelden een grooter of kleiner tal genomen en uitgewerkt. In de keuze toonde hij zich dus vrij. En dat van die vrijheid, ook later nog, een heerlijk gebruik werd gemaakt, bewijzen ons de *Vader* en het *Veergeld* bij OTTO VAN VEEN [1]), de *predikatie van den Dood* bij JACOB CATS, en de *Koordedanser* en de *Schaatsenrijders* bij VAN RUSTING, allen heerlijke groepen, die ik zou wenschen U voor te kunnen leggen. Bij al die vrijheid bleef echter het hoofddenkbeeld hetzelfde. En vindt ge dat nu niet ook in onze

---

1) Q. HORATII FLACCI *Emblemata*, imaginibus in aes incisis notisque illustrata studio OTHONIS VAENI Batavo-Lugdunensis. Ed. nov. *Bruxellis* 1683 4°. fol. 189, 195.

Pentertjes uitgedrukt, en wel ordelijker dan elders volgehouden? Het opschrift van eene der prenten (II) zegt dan ook:

Deez' prente strekke u, lieve jeugd!
Tot tijdverdrijf, vermaak en vreugd!
En leere u, hoe, van Keizer af,
Elks deel op 't laatsten is het graf.

Slechts het schalksche voorkomen van den knokkenman en het lustige van den dans ontbreken. Want de *Dood* is er geen *speelman of voordanser,* maar de geduchte *boogschutter* of de ernstige *beelddrager van verloopen tijd.* Hij is er, even als het laatste beeld in den Lubeckschen Doodendans, de *Maaijer,* dien de landheer ten tijde des oogstes op den akker zendt. Daarom spant hij soms den boogpees (I), of heeft zandglas en zeissen (V, VI, VII, VIII, IX, XIII, XIV) of ook alleen het laatste (II, IV, X, XI, XII) in de hand, en staat daarmede tot maaijen gereed (III). En het *Leven,* dat hem voorgaat, en alleen aan de *Floskaartjes* eigen is, is wel een jeugdige genius, maar die zeepbellen blaast, waarvan sommigen reeds bij 't afstooten van de blaaspijp breken, en anderen zich met hunne schoone kleuren opheffen, om onder 't heendrijven in waterstofjes weg te bersten. De *Floskaartjes* mogen dus wel, bij meer geregelden gang en ernstiger stemming, met de Doodendansen vermaagschapt worden gerekend. Ik aarzel dan ook niet, om ze, vooral wat de bedoeling er van aangaat, tot denzelfden kring van zinnebeeldige voorstellingen te brengen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Humoristisch Karakter.

Maar, zegt gij, ze missen dan toch juist dat humoristisch karakter dat de Doodendansen kenmerkt. —

Niet geheel, dunkt mij. 'k Wil pogen u daarvan enkele bewijzen voor te leggen.

't Is waar, het Scharminkel in de Floskaartjes mist alle schalksheid in zijn voorkomen. Hij gaat ook niet ten dans. Hij voert ook geen lustig klinkend of somber dreunend speeltuig. En toch, — gevoelt gij het niet? — in al zijnen ernst drijft hij evenwel den spot met keizerlijke en koninklijke magt, met bisschoppelijk en prinselijk gezag, met vorstelijke, grafelijke en alle ridderlijke grootheid. Op zijne beurt jaagt hij den jager af, en leert het leger, dat er één vijand is, tegen wien moed en dapperheid het niet kunnen harden. Voor den koopman maakt hij de balans op, en sluit hij de boeken af. Hij doet den bode ondervinden, dat er één is die hem weet in te halen; en den schipper, dat de snelste zeiler vlag moet strijken voor het vreesselijk roofschip dat met volle zeilen over de hoogste zeeën dartelt, en zich om orkaan noch windstilte, om blinde klip noch draaikolk bekreunt. Hij ontheft den boer van pacht en tiend, en maakt knecht en maagd uit hunne dienstbaarheid los en vrij. Mij dunkt, als wij de floskaartjes zóó beschouwen,

dan zien wij in dat alles ook dien jok en dien ernst, dat schalksche en droeve, dat naïve en verhevene, dat zich in den humor zoo schoon vereenigt. En opdat ik ook dit nog neme van hetgeen voor de hand ligt, — slaat, bid ik u, nog eens even eenige onderscheiden voorstellingen van het Leven gade. Is het alleen, als aardsche leven, onderworpen aan den Dood? Neen, ziet slechts! De genius des levens zit in onverwelkte jeugd op den grafheuvel, met het bekkeneel en de beenderen des doods aan of onder zijne voeten (III). Hier gevoelt gij terstond: « de Dood is verslonden in de overwinning. » — Ziet hem elders (V, VI, VII, VIII, IX) zittende op het duin, dat het land onzer vreemdelingschap omzoomt. Hij slaat zijne blikken over het onbegrensde meer der eeuwigheid. — Ziet hem zijne bellen naöogen. Zij steigen op, en rigten daardoor van zelf zijne oogen hemelwaarts. En waar die bellen uiteenbarsten, daar is het slechts een weinigje stof, dat nedervalt; maar de adem, die de stof vroeger bezielde, gaat verder op in de dunne lucht. — Welnu, draagt dan dat beeld geen humoristisch karakter? —

ZESDE HOOFDSTUK.

Nederlandsche oorsprong.

De Floskaartjes schijnen mij toe zuiver Nederlandsch, en ook daarom onze aandacht bijzonder waardig te zijn.

Reeds heb ik u doen opmerken, dat zij zich eeniglijk tot het *burgerlijke* leven bepalen, en niet, gelijk de Doodendansen onzer naburen, in het *kerkelijke* ingrijpen. Daarom treffen wij er ook geen *Paus*, *Aartsbisschop*, *Abt*, *Proost*, *Kanunnik*, *Monnik*, *Klerk*, of diergelijken aan, gelijk in de overige Doodendansen steeds het geval is; en wij verklaren *Kardinaal* en *Abtdis*, *Bisschopsmeid* en *verhevene vrouw*, die in sommige gevallen voorkomen, met goed regt voor indringers, die verdienen uitgedreven te worden. Alleen met den *Bisschop* hebben wij te doen. Want de *Bisschop* was hier te lande te gelijk *wereldlijk* Heer. Getuigen het *Sticht* en 't Bisdom *Luik*. En van de overige wereldlijke magten is er geene enkele, die de Nederlanden niet zou aangaan. Het hoogste gezag berustte oudtijds bij den Roomschen *Keizer*; want ook ons vaderland was slechts een leen van het Duitsche Rijk, en verwierf eerst bij den vrede van *Munster* eene erkende onafhankelijkheid. *Koningen* hebben wij in Graaf WILLEM II uit het Hollandsche stam-

huis [1]) en in KAREL den V uit het Bourgondische [2]) voortgebragt. Het koningschap roept van zelf den *Prins* in het leven. Eenen *Hertog*, — want deze is eigenlijk de *Vorst*, dien wij, zonderling genoeg zelfs te midden van latere en tegenwoordige kleederdragten met helm en rondas vinden gewapend (II, X, XI, XII [3]), vinden wij over *Braband* en *Gelderland*. *Vlaanderen*, *Holland* en *Zeeland* leveren ons den *Graaf*. En in den *Jonker* vinden wij onze talrijke *Heeren* en *Schildknapen* weder. Doch hoe het daarmede ook zij, zoo wijst de *Koopman* met zijne aanhoorigen ons genoegzaam de waarheid aan van hetgeen ik u wilde doen opmerken. In de overige Doodendansen is toch voor den Handelaar naauwelijks, en soms niet eens, een enkel plaatsje overgebleven. In de Floskaartjes daarentegen wordt de handel, die reeds in de 15de eeuw Nederland groot en rijk begon te maken, waardiglijk vertegenwoordigd. Het is eene vertegenwoordiging zoo als gij ze alleen bij een handeldrijvend volk kunt verwachten. Er bejegent ons geen *Marsman*, gelijk elders [4]) maar een *Koopman*, die zijnen eigen *Bode*, — hier en daar, b. v. te *Zutphen*, zelfs nog met den naam van *koopmansbode* overgebleven,— in dienst en zijne schepen in zee heeft. En voor dien zenuw van den staat ligt nu alles achter, wat elders gevierd werd. Daarom worden zelfs wetenschappen en kunsten niet eens vertegenwoordigd. Immers gij mist hier den *Geneesheer*, den *Regtsgeleerde*, den *Sterrekijker*, den *Dichter*, den *Schilder* den *Speelman*, die elders niet ligt ontbreken. De eenigste *Ambachtsman*, die optreedt, is de *vrije* kunstenaar, de *metselaar*, die overal

---

1) In 1228 te *Leiden* geboren.

2) Geboren te *Gent* in 1500.

3) Op de beide laatste prenten maken *kaplaarzen* (XI) en *pantalon* (XII) zijne figuur al zeer onhistorisch, ja bespottelijk.

4) De *Marsman*, die in IV, V, VI, VII, VIII, IX voorkomt, is eene misvorming van het eigenlijke beeld.

toegang heeft en overal in eere wordt gehouden, waar hij der vrome gemeente kerken en den adel kasteelen bouwt. Zelfs de *Knokkenman* draagt den ernst van den vaderlandschen inborst aan zich. Reeds daarom zou ik mijnen bijval niet kunnen schenken, aan LE FRANCQ VAN BERKHEY, die veronderstelt, dat de *Krieuwelkaart* hier te lande in navolging van het *Spaansche Tarokspel* zij ingevoerd. Doch zijne meening blijkt ons bovendien ten eenenmale van grond te zijn ontbloot, zoodra wij slechts het zoo even genoemde spel inzien. 't Verwondert mij zelfs, hoe zoo iets geschreven heeft kunnen worden door VAN BERKHEY, die toch de beide Tarokspelen wel zal gekend hebben, door zijnen voorzaat WILLEM AELBRECHTZ BERKHEY, den 3den October 1574, toen *Leiden* was ontzet, te *Leijerdorp* in de schans van den spaanschen overste FRANCISCO DE VALDES gevonden. Een dier spelen [1]) in 1570 bij JEHAN BRESSON gedrukt, en thans in eigendom toebehoorende aan den Heer CHRISTIAAN VAN DER POST, te *Leiden*, is mij met welwillendheid ter inzage en nabootsing verstrekt. Maar ik vind daarin geene de minste overeenstemming met de *Krieuwelkaart*. Het viertal kaarten, dat ik daarvan heb afgeteekend, en waarvan de afdruk hierbij gaat, zal ten minsten die overeenkomst wel niet doen vinden, maar veel meer 't verband doen opmerken, dat er tusschen het *Spaansche* en *Fransche* kaarstspel bestaat. Slechts in zooverre is er eenige gelijkheid tusschen de *Spaansche* kaarten en de *Krieuwelkaart*, dat deze beiden zuivere opvattingen zijn van het maatschappelijke leven. Voor het fransche *Coeur* (Harten), *Trèfle* (Klaveren), *Pique* (Schoppen) en *Carreau* (Ruiten) had toch het Spaansche kaartspel, zoowel oudtijds als in later dagen [2]), den *Be-*

1) Bij ROEMER, *het vijfde halve Eeuwfeest over het ontzet der Stad Leyden*, bl. 238, vermeld onder No. 129.

2) Getuige een ander Spaansch kaartspel, in 1720 in de fabriek van JONAS FOUQUET vervaardigd, en mij, almede door den Heer VAN DER POST,

ker[1]) als beeld der *Geestelijkheid,* het *Zwaard,* als beeld der *Ridderschap,* den *Knods* als beeld van den *Boerenstand,* en de *Penning* als beeld van 's lands *Geldmiddelen.* De hoofdkaarten, *Koning, Ruiter* en *Voetknecht* vertegenwoordigen ons den krijg, waarvan de taktiek door 't spel wordt uitgedrukt. Maar op zulk een' zuiver historischen grond staat het fransche kaartspel met *Dame* en *Valet* niet. Er waait ons slechts de étiquette van 't hof uit tegen.

Maar genoeg, dunkt mij, reeds aangevoerd, om ons binnen de grenzen van 't eigen Vaderland den oorsprong der *krieuwelkaart* te doen vaststellen.

---

ter vergelijking verstrekt. Het is geheel gelijk aan dat van BRESSON van 1570.

1) Treffend gekozen! De geestelijkheid is hier opgevat in hare heiligste bediening, met de woorden des Apostels op de lippen: «de kelk dien wij zegenen, is die niet de gemeenschap van Christus bloed.» 1 Kor. X: 16. —

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Vermoedelijke Tijd.

Betreffende den tijd, waarin de *Floskaartjes* moeten ontworpen zijn, laat zich vooreerst niets met zekerheid zeggen. De veronderstelling van LE FRANCQ VAN BERKHEY is, naar wij gezien hebben, valsch. En om te durven vaststellen, dat ROEMER VISSCHER, KILIAAN, en vooral ANNA BIJNS ons op de hoogte brengen, zouden wij eerst moeten kunnen aannemen dat de woorden *Fluyse, Fluysen*, en *Fluys-spel* werkelijk van onzen *Doodendans* op het kaartspel in het algemeen, en van daar weder op het fransche in 't bijzonder zijn overgegaan. Maar hoe 't ook zij, dit durf ik toch wel vragen, hoe zouden *Keizer* en *Koning* in 't spel zijn gekomen in de dagen onzer vroegere en latere Republiek? En hoe zou den *Bisschop*, en vooral der *Bisschopsvrouw* eene plaats daarin zijn aangewezen, nadat de Kerkhervorming het hoofd had opgestoken? — Wáárlijk, ik geloof, ook zonder het spoor van den naam *fluys* te volgen, dat wij hooger behooren op te klimmen, en den tijd der Spanjaarden hier te lande vooruit moeten, tot waar wij zelfs onze oude graven en gravinnen met *scheepjes* zien *verzeilen*. Doch dan komen wij ook van zelven tot dagen, waarin de frescoschilders hun vernuft er op wetteden om kerk- en kloostermuren met Doodendansen te bemalen, en schrijvers

en teekenaars ook door kostbare miniaturen spraken. O, mij dunkt, ik zie het, wij zijn in of omstreeks de 15 eeuw, toen de *Leenen* nog in volle kracht waren; toen hoogere en lagere *Adel* nog alles in had; toen geen adelijk heer zijn regt afstond om zelf, met spriet of knijf, reebok en everzwijn te dooden, of tegen 't vliegend wild den kruisboog te spannen [1]); toen zijn lijfeigene jager, niets meer dan koddebeijer, nog slechts diende om den speurhond te leiden, de netten en wargarens te zetten, met kneppel en koehoorn het wild op te jagen, en den buit huiswaarts te brengen. Wij zijn in de dagen, waarin de *Hanse* bloeide; de *Gilden*, eerst in 't opkomen, nog weinig in eere waren; de *Bouwmeester* zich als de *vrije man* bij uitnemendheid mogt beschouwen; en op *Boer* en *Dienstbaarheid* nog lijfeigenschap drukte. Wij zijn in dagen waarin de Nederlandsche Kerk zich nog in velerlei opzigten onafhankelijk gevoelde; de Lands-Bisschop over Klerk en Leek gezag had; en men nog geestelijken vond, die bij vrouw en kinderen het door zorgen gegroefde voorhoofd ontplooiden, ja, bij bezegelde Notarieele Acten of voor de Schepensbanken hunne bezittingen aan vrouw en kinderen als regte erven nalieten, en daarmede toonden, dat zij zelfs met den ijzeren wil van GREGORIUS VII openlijk strijd durfden voeren. Mogt ik echter dwalen in mijne meening, — zeker dan alleen ter liefde van 't onderwerp, — dan verklaar ik, dat de teekenaar van de Floskaartjes, die toch zigtbaar op dien tijd heeft gedoeld, dien zóó juist heeft begrepen, en zóó naauwkeurig heeft uitgedrukt, dat hij, ware zijn naam bekend, met meer eere als Historieschilder gelaauwerd verdiende te worden dan menig ander, wiens grootere roem echter niet groot genoeg is om zijne zonde tegen echt historische opvatting te bedekken.

---

1) *Vuurwapenen* kwamen bij de jagt eerst in de tweede helft der 16de eeuw in gebruik. Zie Mr. L. A. J. W. Baron SLOET, *Het jagtbedrijf onzer Voorouders. Arnhem.* 1848 bl. 22.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Het Flikken, Flossen of Penteren.

Eindelijk nog eenige woorden over het *flikken*, *flossen* of *penteren* zelf. Hoe men 't oorspronkelijk hebbe gedaan, is mij, wegens gebrek aan berigten, onbekend. 't Oudste en eenigste dat mij daarvan is voorgekomen, is dat van LE FRANCQ VAN BERKHEY, dagteekent dus uit het derde vierendeel der vorige eeuw en verplaatst ons in 's mans onmiddelijken omtrek, *Leiden*. Er werden, gelijk wij bespeurd hebben, *drie troeven* in het oog gehouden, die de jongens zeer eigenaardig *Slint*, *Bul*, en *Tris* noemden. Voor 't overige liepen de getalmerken af, en de *Dienstmaagd* had alzoo de minste waarde.

Schriftelijke mededeelingen en eigene herinneringen stellen mij echter in staat om het volgende ten aanzien van later dagen te zeggen.

Het getal spelers wisselt tusschen 2, 3 en 4. De inleg wordt naar onderling goedvinden bepaald. Voorts keert elk eene kaart, en 't laagste nommer wijst aan wie voor de eerste reis aan zijne speelgenooten de dienst van 't schudden en uitgeven zal bewijzen. Is 't getal spelers 2 of 3, zoo worden er aan elk slechts 8 kaarten uitgegeven; de overige blijven omgekeerd op den stok

liggen. Bij elken slag wordt daarvan door den trekker en zijne makkers, die allen voor zichzelven spelen, één afgenomen, tot dat de stok ledig is, en men met de handkaart voortspeelt. Spelen er vier te zamen, zoo zijn de tegenover elkander zittenden *Maters*, en werken elkander zooveel mogelijk in de hand. Ieder hunner ontvangt dan terstond 9 kaarten. Die de meeste slagen maakt wint de pot geheel òf gedeeltelijk, naarmate van de te voren gemaakte bepaling.

Speelde ik in mijne kindsheid met een' enkelen makker, zoo hadden wij ook *roem*. 't Was als wij gepaarde bladen in handen kregen. Man en vrouw werden dan beschouwd als een werkelijk gemaakte trek, als behaald voordeel ter zijde gelegd, en, nadat de slag gevallen was, door twee nieuwe kaartjes van den stok vervangen. Dit voordeel hield dus ook op zoodra de stok ledig geraakte. Waar beide spelers zulke gepaarde bladen hadden, ging hooger nommer voor, doch werd wederom door een dubbel paar overtroffen. Of dit roemen ook elders in gebruik was, en van waar wij 't ontleend hadden, kan ik niet opgeven.

Vervolgens hadden, door 't geheele spel heen, hooger nommers altijd den voorrang. De *Keizer* was dus de hoogste van allen, de *Dood* de laagste. Anders gaat het te *Zutphen* en in *Noord-Holland* toe, gelijk ook in *Zeeland*, waar het *schippipperspel*, behoorlijk opgeplakt, thans veelal, den stedelijken boek- of prentverkooperswinkel tegen de landmanswoning verruilt. Daar heeft de burgerstand blijkbaar niet willen onderdoen voor adel en rijkdom. En men heeft er alzoo *troefkaarten* ingevoerd, loopende van N°. 1 tot 12. De *Bode* gaat derhalven boven den *Keizer*; de vrouwen zijn verder baas over hare mannen; en de *Dood* heerscht over alles. In *Noord-Holland* heeft men bovendien nog deze bijzonderheid, dat, indien 't spel door 2 of 3 gespeeld wordt, gelijk het met het *schipperskaartje* steeds geschiedt, de bovenste stokkaart blootgelegd, en, indien zij niet reeds tot de troefkaarten behoort, tot 13e troef wordt verheven. Deze wordt dan ingeruild voor de

Koopmansvrouw, die bij de Noord-Einders te *Enkhuizen* den verachtelijken naam van *luzige wijf* draagt; zeker wel niet uit afkeer van den handelstand, maar omdat N°. 13, als de minste in waarde, nooit iets anders dan verlies aanbrengt. In Zeeland worden al de kaartjes gelijkelijk onder de spelers verdeeld, en als ze verspeeld zijn, de nommers der gewonnen kaartjes bijeengeteld. Wie dan de meeste *oogen* heeft, wordt gerekend het spel te hebben gewonnen. In Friesland speelden voorheen sommigen er mede op de wijze van 't *scheepjes zeilen*. Anderen deden 't als met een loterijspel, als wanneer de speler, die den *Dood* had, 't meeste verlies leed.

Maar gij gevoelt, dat in dit alles trekken zijn, die getuigen dat de bedoeling van het spel meermalen is uit het oog verloren. Zoo wil ik nog wel den *Roem* laten gelden, waar Man en Vrouw elkander, en daarmede *wat goeds*, hebben gevonden. Maar hen dan ter zijde te leggen, en alzoo met verroekeloozing van den regel, dat, ——— « van Keizer af,

«*Elks* deel ten laatsten is het graf»,

hen den dans te laten ontspringen, is gewis iets dat niet in de meening des uitvinders hebbe gelegen. Even zoo is het met die menigte troefkaarten, die de maatschappelijke orde verbreekt. Neen, die orde moet worden gehandhaafd. Zij is eene goddelijke beschikking. En boven *Keizer* en al kan ik derhalve geene andere troeven erkennen dan de beide geelgekleurde prentjes uit den Zutphenschen Doodendans, die LE FRANCQ VAN BERKHEY ons onder de namen van *Slint* en *Bul* heeft doen kennen. 't Is waar, daarmede blijft dan de *Dood* niet de eenige *Matador*. Maar gij kunt toch nevens hem het *Leven* niet missen, waarmede hij gedurig in strijd is. Bovendien hebben wij opgemerkt, dat het *Leven* niet enkel het karakter des aardschen, maar ook dat des eeuwigen draagt, zoo als dan ook op de prent van de Wed. MASIER, in die *dubbele* voorstelling (I) en op eene andere (II) door dien *wolkenzetel* wordt uitgedrukt. En wat wonder nu, indien eens de voorrang van *Dood* en *Leven* hebbe afgewisseld, naar-

mate zij vroeger of later werden uitgeslagen. Stelt dat er vier spelers zijn, waarvan de eerste eene vrij hooge kaart uitbrengt. De tweede acht het van belang, de troeven uittelokken, of ook de sterkte van zijnen medespeler te beproeven, en zoekt zich daarom met den *Keizer* van den slag meester te maken. Daar komt de derde zijnen makker met het *Leven* te hulp. Doch ook hij zwicht nu voor den *Dood*, die zich in de hand des laatsten spelers bevindt. Of, omgekeerd, de derde speler treedt met den *Dood* op. Maar in de hand des vierden schuilt nog het *Leven*, het leven, dat anders zou hebben moeten onderdoen, doch dat nu, vermits de *Dood* reeds verschenen is de hoogste waarde verkrijgt, en de magt des *doods* te gronde rigt. Wordt dan niet door dien slag, hoe hij ook valle, in waarheid de humor van het spel op eene treffende wijze uitgedrukt?

Misschien is die gedachte alleen spel mijner verbeelding. Het zij zoo! Maar dan zou ik onze kinderen toch liefst op die wijze met de Floskaartjes leren spelen, om hun, ook onder en met hun spel, niet alleen die ernstige, verhevene, troostrijke waarheid in het jeugdige hart te planten, die de *Doodendansen* bezielt; maar ook die hun gemeenzaam en dierbaar te maken, die in het *Evangelie* aldus is uitgedrukt: «De laatste vijand, die te niet gedaan wordt, is de dood [1])» maar « de dood is verslonden in de overwinning [2])»

1) 1 Kor. XV: 26.
2) 1 Kor. XV: 54.

Plaat 1.

BISSOHOP
32
BISSOHOPS VROUW
31
GRAAF
26
GRAAVIN
25
KAPITYN
20
KAPITYNS VROUW
19

Plaat 2.

KOOPMAN
14
KOOPMANSVROUW
13
AMBACHTSMAN
8
AMBACHTS VROUW
7
LEEVEN
2
DOOT
1

Plaat 3.

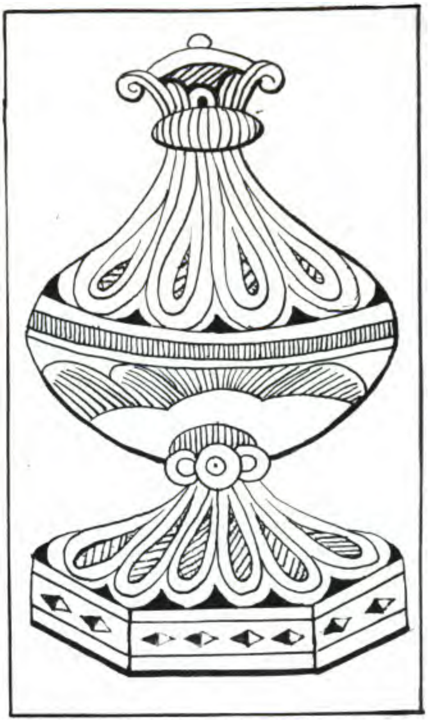

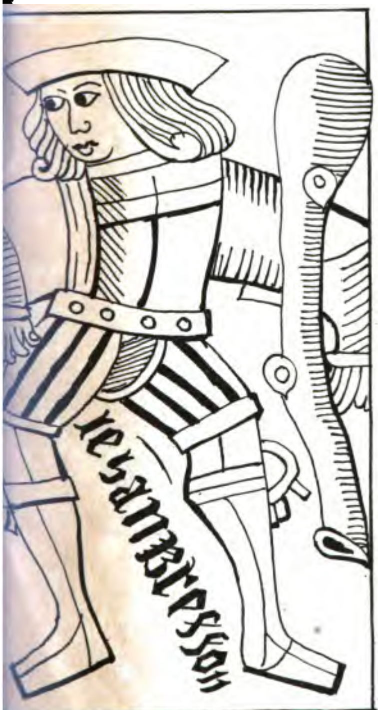

JUL 1 [illegible] 1936

3 2044 038 385 910